

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ
АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ТУРИСТСЬКО-
КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ**

Тетяна Троценко, Валерій Троценко

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Анотація

Стаття розкриває форми і методи організації туристсько-краєведчої роботи в школі, проаналізовано комплексний підхід к формуюванню особистості молодшого школяра.

Annotation

The article opens the form and methods of organizing tourist and land knowable activity, analyses and integrated approach to the formation of the personality of younger schoolchildren.

Постановка проблеми. Пошук ефективних шляхів виховання морально й духовно досконалої особистості в наш час є доленосною справою, адже процес виховання особистості – явище багатомірне; воно визначається впливами різного ступеня широти: від найбільш загальних, соціальних чинників, до індивідуальних, вузько сформованих. Тому неможливо науково обґрунтовано організувати виховання підростаючої особистості без глибоких знань про сутність цих чинників, їхню специфіку на сучасному етапі суспільного розвитку. Соціальні чинники позитивно впливають на становлення особистості, значно полегшуючи виховний процес, але й можуть чинити суттєву негативну дію на нього. І тоді створюються додаткові ускладнюючі проблеми, які має розв'язати вчитель початкових класів [1].

У контексті зазначеного важливу роль щодо становлення особистості відіграє туристсько-краєзнавча діяльність, головні завдання якої полягають у тому, щоб допомогти школі відродити учнів духовність, моральність, національну самосвідомість, сформувати в них риси високої громадянськості; прищеплювати любов до праці; залучати їх до проведення в походах пошукової та суспільно-корисної роботи, поповнювати зібраними в

походах і подорожах матеріалами краєзнавчі музеї, кабінети та кутки; виховувати міцний і дружний учнівський колектив, установлювати й зміцнювати зв'язки між дітьми різних шкіл, сіл, міст, національностей; загартовувати учнів фізично й морально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку шкільної туристсько-краєзнавчої роботи значну увагу надавали І. Верба, С. Голіцин [12], М. Костриця, В. Обозний [4], М. Крачило [5], О. Остапеч [6], Є. Рут Зигмунд [8], М. Соловей [10], О. Тімець [11] та інші стверджуючи, що природа є невичерпним джерелом думки, вона допомагає нагромаджувати в учнів життєві уявлення, необхідні для розвитку розумової активності, розвиває творчі задатки, етичне ставлення до навколишнього світу. Впливаючи на особистість і розвиваючи її окремі сторони, природа сприяє всебічному гармонійному розвитку школярів.

Позакласній туристсько-краєзнавчій діяльності як засобу морального виховання особистості особливого значення надавали Т. Грицишина [2], Г. Гуменюк [3], Г. Пустовіт [7], А. Сиротенко [9] та ін. Утвердивши себе як повноцінну ланку в ланцюгу безперервного виховного процесу, вона надає учням широкі нетрадиційні можливості для поліпшення пси-

хологічного здоров'я, зміцнюючи щоденні напруження заформалізованого шкільного життя.

Пильна увага суспільства до позашкільних навчальних закладів, як засобу виховання учнів, посилюється ще й тим, що в них інтенсивніше відбувається процес формування таких важливих характеристик повноцінної особистості, як позитивне ставлення до життя, завдяки реалізації себе в улюбленій діяльності, що відповідає природним даним; здатність до безпосереднього духовно-творчого самовдосконалення; соціальна відповідальність, що виявляється в турботі про людей; культура діяльності на дозвіллі та ін. Тобто система позашкільного виховання в ідеалі забезпечує кожній дитині можливість у вільний час всебічно розвивати власні здібності, цілеспрямовано й повноцінно організовує позашкільне життя учнів [7]. Саме тому роль і значення туристсько-краєзнавчої діяльності у всебічному розвитку особистості посилюється також тим, що вона сприяє вихованню не лише духовності і моральності, задоволенню різнобічних інтересів, а й стимулює розвиток творчої обдарованості й індивідуальності.

Мета дослідження. Визначити ефективність впливу туристсько-краєзнавчої діяльності на формування моральних якостей учнів 3 – 4 класів.

Завдання дослідження. 1. Теоретично обґрунтувати та визначити ефективність використання форм і методів організації туристсько-краєзнавчої діяльності у початковій школі.

Результати дослідження та їх обговорення. Експериментальна методика формування моральних якостей учнів 3 – 4 класів передбачала такі форми і методи організації туристсько-краєзнавчої діяльності: спостереження у процесі туристських походів, екс-

курсій, прогулянок; зустрічі з видатними земляками, ветеранами війни і праці, вченими, діячами культури і мистецтва, відомими спортсменами і туристами; уявні подорожі картою України; бесіди, диспути, конкурси, виставки, вікторини; туристсько-краєзнавчі ранки; випуск краєзнавчої стіннівки; листування, обмін туристською і краєзнавчою літературою; прогулянки, різноманітні екскурсії, одноденні й дводенні туристські походи і подорожі рідним краєм; шкільні та міські туристські змагання-конкурси, свято юних туристів-краєзнавців та ін. (рис. 1).

Найбільш простою і доступною формою туристсько-краєзнавчої діяльності для учнів 3 – 4 класів стали прогулянки на природу. Вони не потребували особливих витрат і спеціального туристського спорядження й організовувалися нами здебільшого в парк, у ліс, в поле, на річку. Під час прогулянок учні молодших класів збирали листя для колекцій, мінерали, проводили спостереження за птахами, комахами, тваринами, рослинами, що уможливлювало здобувати нові знання безпосередньо з життя. Побачене й пережите під час прогулянок на природу сприяло вихованню в учнів любові до рідного краю, викликало почуття поваги до людей старшого віку. Свої враження учні відображали у віршах, міні-творах, розповідях, малюнках.

Невід'ємною складовою частиною процесу формування моральних якостей учнів 3 – 4 класів було проведення тематичних екскурсій, що сприяли закріпленню знань, здобутих у процесі навчання. Зміст екскурсій спрямовувався на вирішення конкретно окреслених туристсько-краєзнавчих завдань, безпосередньо пов'язаних з рідним краєм. Наприклад, пошук і збір матеріалів про історію свого міста на теми: “Наш Переяслав-

Хмельницький”, “Найстаріший будинок рідного краю”, “Новобудови міста”, “Вулиці розповідають”; ознайомлення з історією здійснення героїчних подвигів за рідний край; збір відомостей і документів про своїх земляків (давніх часів, недалекого минулого, сучасного періоду) на тему “За те, що у мирі ми можемо зростати, уклін Вам, герої – наші солдати”; описи місцевих звичаїв і народних традицій на теми “Наш край у давнину”, “До глибини віків”; вивчення місцевих джерел, водойм, малих річок, насаджень, їх стану на теми “Блакитні водойми”, “Понад озером широким”, “У гості до зеленого друга”; описи давніх і сучасних рухливих ігор та забав для дітей – “Козацькі розваги” та ін.

Найдоступнішою для учнів молодшого шкільного віку формою туристсько-краєзнавчої роботи були походи вихідного дня, участь в яких позитивно впливала на розвиток організму учнів і їхній емоційний стан. Головною у підготовці до походів вихідного дня була мета, для досягнення якої розроблялися різноманітні маршрути. Під час розробки маршруту походу бралися до уваги вік, фізична підготовленість та зацікавленість молодших школярів. На перших етапах ми не захоплювалися подоланням великих відстаней, оскільки учні молодших класів швидко втомлювалися і це могло відштовхнути їх від участі в наступних туристських походах вихідного дня. Для того, щоб підвищити зацікавленість молодших школярів, покращити їхній емоційний стан, зробити відпочинок більш ефективним до програми походів вихідного дня були включені масові заходи: конкурси художньої самодіяльності, приготування їжі, рухливі ігри на місцевості, змагання з туризму та ін.

Однією з ефективних форм виховання моральних якостей учнів експериментальних класів було

Рис. 1. Організаційно-функціональна структура процесу формування моральних якостей учнів 3 – 4 класів у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності.

проведення туристсько-краєзнавчих ранків, на яких підводилися підсумки туристських походів, подорожей, екскурсій, мандрівок. Готуючись до свята, молодші школярі разом з учителем розмірковували над тим, як яскраво й змістовно оформити зал; підготувати ілюстрований матеріал на тематичних стендах: “Ніхто не забутий, ніщо не забуто”, “Ці рослини можна їсти”, “Їстівні та

отруйні гриби”, “Звірі наших лісів” і стенд з фотографіями, які відображали цікаві моменти туристських походів та краєзнавчий матеріал. Учні із захопленням випускали стіннівки “Юні туристи-краєзнавці”, “Турист на привалі”, відеоролики з матеріалами походів, листівки зі змістом туристських пісень, кричалок, декламацій та ін.

Організовані в експеримен-

тальних класах туристсько-краєзнавчі ранки мали певну схему. Наприклад, ранок, що проводився з учнями 3 – 4 класів загальноосвітньої школи № 5 м. Переяслава-Хмельницького розпочинався з розповіді керівника про двохденний туристсько-краєзнавчий похід, який проходив за маршрутом: ЗОШ № 5 – Меморіал Слави – історико-етнографічний заповідник “Переяслав” – Германський

ліс (будиночок лісника) – ЗОШ № 5. Потім проводилася художня частина, вікторини на теми: “Чи знаєш ти свій край?”, “Переяслав-Хмельницький – місто музеїв”, масові рухливі ігри, атракціони та мала туристська естафета у спортивному залі. Закінчувався туристсько-краєзнавчий ранок колективним виконанням похідних туристських пісень, які сприяли згуртуванню молодших школярів, запалювали в них вогник надії на участь у наступних туристських походах, подорожах, екскурсіях і мандрівках, яких вони чекали з великим нетерпінням. Завдання, які виконували учні молодших класів, готуючись до туристсько-краєзнавчого ранку, сприяли формуванню у них патріотизму, самостійності, відповідальності чуйності, бережливості та інших чеснот.

Ефективність формування моральних якостей учнів 3 – 4 класів багато в чому залежала від організації гурткової роботи в школі. Основу гурткової роботи туристсько-краєзнавчого спрямування складали переважно практичні заняття на природі, які проводилися під час туристських походів та екскурсій. Туристсько-краєзнавчі гуртки працювали за такими напрямками: “Краю мій”, “Шукачі скарбів”, “Юні літописці”, “Патріот”, “Ніхто не забутий, ніщо не забуто”, “Легенди рідного краю” та інші. Вибір назви напряму залежав як від місцевих умов, так і від підготовленості керівника, бажань гуртківців цього добровільного об’єднання учнів за інтересами. Заняття туристсько-краєзнавчого гуртка проводилися один раз на тиждень, чергуючись з екскурсіями, тренувальними туристськими походами, близькими і далекими мандрівками, рухливими іграми на місцевості. Для проведення туристських походів використовувалися канікули, а для тренувальних – вихідні. Пра-

цювали гуртки під девізом “Люби і знай свій рідний край!” Заняття в туристсько-краєзнавчих гуртках сприяли формуванню в молодших школярів шанобливого ставлення до стародавніх пам’яток свого краю; виховували почуття справжньої поваги і любові до своєї школи, (села), міста як невід’ємних частин своєї Батьківщини; формували стійкі почуття вірності рідному краю, своїй Вітчизні, розвивали бажання і в подальшому займатися пошуковою та пізнавальною діяльністю.

Організація і проведення з учнями експериментальних класів прогулянок, екскурсій і туристських походів спиралися на добре налагоджену пропаганду й популяризацію серед них туризму і краєзнавства. Для цього в експериментальних школах учнями було оформлено “Куточки юного туриста-краєзнавця”. На них розміщувалися фотографії, малюнки, розповіді учасників про завершені туристські походи, плани на проведення нових заходів туристсько-краєзнавчого спрямування. Важливим засобом пропаганди туристсько-краєзнавчої роботи в експериментальних класах були зустрічі з керівниками туристських походів, краєзнавцями, доповідями туристами, учнями старших класів, що брали участь в туристсько-краєзнавчій роботі. Ці зустрічі, як правило, завершувалися переглядом кінофільмів, відеофільмів на туристсько-краєзнавчу тематику, про видатних земляків, відомих спортсменів, військовослужбовців, учасників бойових дій та ін.

У зв’язку зі стрімким ростом інформаційно-комунікаційних технологій та введенням їх у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл в експериментальних класах нами використовувалися комп’ютерні технології, Інтернет. Це підвищувало ефективність туристсько-краєзнавчої роботи,

сприяло обміну краєзнавчими матеріалами, які взаємно збагачували досвід організації і проведення туристсько-краєзнавчих заходів. В основі цих зв’язків лежали спільність інтересів учнів початкових класів різних міст України і за її межами, прагнення допомогти ровесникам у пізнанні рідного краю й поповненні експозицій шкільних краєзнавчих музеїв. У процесі дружнього листування юні краєзнавці дізнавалися багато цікавого про міста і території, куди планувалися майбутні туристські походи й екскурсії. За допомогою мережі Інтернет учні мали можливість обмінюватися фото- і відеоматеріалами, на яких були зображені відомі люди рідного краю, природні та історичні пам’ятки минулого і сучасного.

Однією з педагогічних умов формування моральних якостей учнів 3 – 4 класів у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності була робота з батьками. Вона спрямовувалася на формування в молодших школярів ціннісних орієнтацій та надання батькам знань про мету й завдання морального виховання дітей, про форми організації виховної роботи в початковій школі. Дієвою формою зв’язку з сім’ями учнів були батьківські збори, де застосовувались такі форми роботи, як: обговорення ситуацій з актуальних питань морального виховання; бесіди на теми “Духовний світ молодшого школяра”, “Рід, родина, рідня”, “Вона – найкраща в цілій світі!”, “Що означає бути патріотом?”; показові заняття з демонстрацією фільмів, фото- і відео матеріалів про організацію і проведення туристсько-краєзнавчих заходів; У процесі проведення сумісних заходів учнів і батьків (“Я і моя мама”, “Що ми знаємо про наше довкілля?”) використовувалася батьківська допомога в роботі туристських секцій і гуртків, в організації виставок, конкурсів,

туристсько-краєзнавчих ранків, екскурсій, туристських походів, спортивних змагань і туристських свят. Батьки залучалися до участі в туристсько-краєзнавчих заходах і спортивних змаганнях, під час яких вони особистим прикладом заохочували дітей до досягнення намічених цілей, уважно спостерігали за їхніми успіхами, а в разі необхідності вносили корективи у виховний процес.

Особливо корисними були консультації з тими батьками, які оберігали своїх дітей від занять фізичними вправами, заперечували їх участь у спортивних змаганнях і цим самим сприяли байдужому ставленню до туристсько-краєзнавчих заходів, що систематично проводилися нами у початковій школі. Свою позицію вони, як правило, виправдовували побоюваннями перевантажити дітей. Цих батьків учитель запрошував на уроки фізичної культури й порівнював рівні фізичної підготовленості їхніх дітей і ровесників. За таких умов рекомендації учителя щодо розвитку окремих фізичних якостей дітей позитивно сприймалися батьками й ставали обов'язковими до виконання у цих сім'ях. Тісному взаємозв'язку учнів експериментальних груп і сімей сприяло залучення батьків до участі у спортивних святах "Веселі старт", "Тато, мама, я – спортивна сім'я", "Великі перегони", "Сміливі мандрівники", "Козацькі забави", змаганнях, що проводилися під девізом: "І дорослим, і малим, спорт дає здоров'я всім".

Однією з форм морального виховання учнів експериментальних класів було проведення щорічних свят "Посвята в юні туристи-краєзнавці". Ці свята проводилися на початку навчального року з учнями 3-х класів під час дводенного походу. Виховний вплив таких заходів на молодших школярів значною мірою залежав від рівня

їх організації. Тому особливого значення надавалося залученню до підготовки свят якомога більшої кількості учнів. Так, у ЗОШ № 5 м. Переяслава-Хмельницького створювалися робочі групи з числа вчителів, дітей та батьків з підготовки свята. Обов'язковими були групи матеріально-технічного забезпечення, художнього оформлення, музичного супроводу, прес-центр, медична група, суддівська колегія. На кожную групу покладалася конкретні завдання, які мали виконуватися до визначеної дати.

Підготовка до свята передбачала проведення батьківських зборів. Оскільки свято планувалося з виходом у ліс і ночівлею, то необхідний був дозвіл батьків на участь молодших школярів у поході. Батьків знайомили із заздалегідь розробленою і погодженою з керівництвом школи програмою проведення свята, місцем і терміном перебування дітей у поході. Для успішного проведення свята також заздалегідь готувалося місце для його проведення на галявині та смуга перешкод для змагань, підбиралося необхідне туристське спорядження, спортивний інвентар та інше обладнання. За такого підходу враховувалася кількість учасників, їхній вік, рівень туристської та фізичної підготовленості. Це дозволяло також розподіляти молодших школярів так, щоб вони були весь час зайняті, але й не перевантажувалися значною кількістю завдань.

Як правило, до програми свята входили: урочиста частина (відкриття свята), спортивні змагання і закриття. Урочиста частина включала шиккування школярів, рапорт керівника парадного директору школи, привітання учасників свята, підняття прапора, звучання гімну України, оголошення програми спортивних змагань і маршпарад. Кульмінаційною частиною свята завжди були змагання "На

смузі перешкод". Важливою вимогою до вибору видів перешкод були їх доступність учасникам і нескладність в оцінюванні отриманих результатів. Закриття свята було урочистим, яскравим і надовго запам'ятовувалося молодшим школярам. Воно включало: шиккування учнів, підведення підсумків змагань, нагородження переможців, вручення значків "Юний турист-краєзнавець", привітання та опускання прапора свята.

Висновок. Результати проведеного дослідження показали, що реалізація виховного потенціалу туристсько-краєзнавчої діяльності в експериментальних класах залежала й від дотримання основних педагогічних вимог до її організації: туристсько-краєзнавча діяльність відповідала наміченим дидактичним і виховним цілям; вона організовувалася на основі моральних принципів; мала чітко визначений обсяг, зміст, терміни, час і місце проведення; відрізнялася колективним характером організації і проведення. При цьому складність туристсько-краєзнавчої діяльності зростала з віком учнів, а їхні дії під час її проведення супроводжувалися й закінчувалися аналізом, на основі якого планувалася майбутня туристсько-краєзнавча діяльність. Дотримання цих вимог під час організації і проведення туристсько-краєзнавчої діяльності давало змогу найбільш доцільно організовувати практичну діяльність молодших школярів у процесі туристських походів і актуалізувати її виховний зміст.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку вбачаються у вивченні процесів формування моральних якостей в учнів підліткового віку та старшокласників; обґрунтуванні взаємодії школи, сім'ї та позашкільних навчальних закладів у формуванні моральних якостей учнів у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання: від правила до результату / І.Д. Бех // Завуч. – 2004. – № 1 (січень). – С. 7–10.
2. Грицишина Т.І. Маленькі туристи: краєзнавство, туризм у дошкільному закладі / Т. Грицишина. – К.: Ред. загальнопед. газет, 2004. – 128 с.
3. Гуменюк Г.М. Становлення теорії і практики туризму і краєзнавства у вихованні та освіті / Г.М. Гуменюк // Кінезіологія в системі культури: [матеріали конференції]. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 70–73.
4. Костриця М.Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: нав. посіб. / М.Ю. Костриця, В.В. Обозний. – К.: Вища школа, 1995. – 223 с.
5. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм: нав. посіб. / М.П. Крачило. – К.: Вищ. школа, 1994. – 191 с.
6. Остапець А.А. Педагогіка туристсько-краєведческой роботи в школі / А.А. Остапець. – М.: Педагогіка, 1985. – 104 с.
7. Пустовіт Г.П. Екологічне виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Г.П. Пустовіт. – К: АПН України, 2002. – 236 с.
8. Рут Є. Організація туристично-краєзнавчої роботи в школі: метод. реком. / Є. Рут. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 120 с.
9. Сиротенко А.Й. Формування творчих здібностей підлітків у позашкільних навчальних закладах туристсько-краєзнавчого профілю / А.Й. Сиротенко. – К., 2008. – 92 с.
10. Соловей М.В. Краєзнавчо-пошукова робота учнів у загальноосвітніх школах України (1950 – 2000 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / М.В. Соловей; ін-т пробл. вих. АПН України. – К., 2007. – 20 с.
11. Тімець О.В. Краєзнавство і туризм / О.В. Тімець. – К.: Знання, 1999. – 120 с.
12. Туризм в школі: Книга руководаителя путешествия / И.А. Верба, С.М. Голицин, В.М. Куликов, Е.Г. Рябов. – М.: ФиС, 1983. – 160 с.

